

ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Наставно- научном већу

Одлуком Наставно-научног већа ФПН именовани смо у комисију за преглед и оцену подобности за јавну одбрану докторске дисертације „Информационо-комуникационе технологије и слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској“ кандидата Младена Бубоњића. Након увида у поднети рад комисија подноси већу следећи

И з в е ш т а ј

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Младен Бубоњић је рођен 6. маја 1982. године у Бањалуци, где је завршио основну и средњу школу. Дипломирао је 2008. године на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци на Одсеку за журналистику одбранивши дипломски рад на тему „Српска православна црква и масовни медији“. Исте године је уписао Мастер академске студије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, студијски програм Комуникологија, које завршава 2010. године одбраном завршног рада на тему „Дигитални колонијализам и технолошки апартхејд“. На истом факултету 2010. године уписује Докторске академске студије културологије – Студије културе и медија.

Од 2012. до 2017. био је ангажован на Комуниколошком колеџу у Бањалуци као предавач на више предмета, између осталих на Историји друштвеног комуницирања, Односима с јавношћу, Истраживачким методама у комуникологији, Невербалном комуницирању, Новинарству, Културолошким студијама и Политичком комуницирању. Учествовао је на више научних скупова, што као излагач, што као члан организационог одбора, између осталих на међународном комуниколошком научном скупу „Комуницирање између моћи и слободе“, 2016. године у организацији Комуниколошког колеџа у Бањалуци и ФПН Бања Лука; затим на научном скупу „Медијска слика Републике Српске: истраживања о одговорном новинарству“, 2015. године у организацији ФПН Бања Лука; као и на међународној научној конференцији „Интернет и друштво“, 2014. године у организацији Филозофског факултета Ниш, Српског социолошког друштва и Института за упоредно право Београд.

Учествовао је у пројекту Erasmus+ CULTURWB 2018. године као предавач на курсу Интеркултурална комуникација. Био је ангажован као стручни сведок у

процесу против говора мржње „Милан Мандић и други“ пред Судом БиХ 2017. године. Ангажован је и као стручњак из категорије студената при Агенцији за развој високог образовања и обезбеђивања квалитета Босне и Херцеговине. Учествовао је у четири комисије за акредитацију високошколских установа у Босни и Херцеговини.

До сада је објавио неколико радова у научним часописима, био је уредник, лектор и коректор две књиге, као и рецензент и члан уредништва у часопису Знакови и поруке.

Одабрани радови кандидата:

- Bubonjić, M. (2015). *Društvena odgovornost medija u Bosni i Hercegovini: vijesti o građanskom ratu u BiH na Radioteleviziji Republike Srpske*, u Bogdanić, A. (ur.) **Medijska slika: istraživanja o odgovornom novinarstvu**. Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci: 161-189.
- Bubonjić, M. (2014). *Slobodno vrijeme digital natives generacije*, u Todorović, D, Petrović, D, Prlja, D. (ur.) **Internet i društvo: međunarodni tematski zbornik radova**. Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut za uporedno pravo; Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu: 473-488.
- Bubonjić, M. (2014). *Hladnoratovski diskurs medija – slučaj Ukrajine*. **Medijska slika**.
- Bubonjić, M. (2013). *Britko pero satiričara: Boris Dežulović kao učesnik u javnom diskursu*. **Znakovi i poruke**, broj VI-1-2013: 77-90.
- Bubonjić, M. (2013). *Odrastanje u digitalnom dobu (prikaz knjige „Homo Zappiens: Growing up in a digital age“)*. **СМ**, broj 27, godina VIII, leto 2013: 179-184.
- Bubonjić, M. (2012). *Digitalna kultura (prikaz knjige „Digitalna kultura“)*. **СМ**, broj 22, godina VII, proleće 2012: 143-152.
- Bubonjić, M. (2010). *Sajbersvijet kao alegorijska paradigma nove civilizacije*. **СМ**, broj 17, godina V, zima 2010: 63-86.
- Bubonjić, M. (2009). *Zablude o internetu bez granica*. **СМ**, broj 12, godina IV, jesen 2009: 127-142.

Рад који кавалификује кандидата за израду докторске теме:

- Bubonjić, M. (2010). *Sajbersvijet kao alegorijska paradigma nove civilizacije*. **СМ**, broj 17, godina V, zima 2010: 63-86, часопис М-52.

Одлуком Већа научних области правно-економских наука Универзитета у Београду од 13. октобра 2015. године, одобрена је израда докторске дисертације кандидата Младена Бубоњића под насловом „Информационо-комуникационе технологије и слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској“. Дисертација је у формалном и садржинском смислу урађена у складу са правилима Универзитета у Београду и Факултета политичких наука. **Провера на плагијаризам показала је свега 1% преклапања са другим изворима.**

Поред резимеа на српском и енглеском језику дисертација садржи укупно 265 страна текста који је подељен на следећи начин: прво поглавље „Уводна разматрања“ – 6 страна, друго поглавље „Дигиталне информационо-комуникационе технологије“ (подељено у пет одељака) – 29 страна, треће поглавље „Слободно време“ (има једно потпоглавље) – 13 страна, четврто поглавље „Генерација дигиталних урођеника“ (подељено у девет потпоглавља) – 64 стране, пето поглавље „Формулација истраживачких питања“ – 6 страна, шесто поглавље „Предмет и циљ истраживања“ – 3 стране, седмо поглавље „Хипотезе“ – 2 стране, осмо поглавље „Опис истраживања са методолошким аспектима“ – 9 страна, девето поглавље „Научни и друштвени допринос теме“ – 3 стране, десето поглавље „Истраживање на узорку“ (има два потпоглавља) – 17 страна, једанаесто поглавље „Дискусија о резултатима истраживања“ (организовано у једанаест одељака) – 76 страна, дванаесто поглавље „Тестирање хипотеза“ – 13 страна, тринаесто поглавље „Закључна разматрања“ – 9 страна и Литература – 17 страна. У прилогу рада се на 153 стране налазе транскрипти разговора у фокус групама. У списку литературе наведено је 227 наслова.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет овог рада је емпиријско истраживање на који начин информационо-комуникационе технологије утичу на слободно време средњошколаца у Републици Српској. Прецизније, да ли и на који начин информационо-комуникационе технологије утичу на млађе генерације да своје слободно време упражњавају на другачији начин од оног који је био доминантан код старијих генерација. Кандидат под средњошколцима подразумева особе које су за време истраживања похађале средњу школу. Они су рођени у периоду од 1998. до 2001. године. На основу номиналне класификације, особе рођене у овом периоду припадају генерацији „дигиталних урођеника“.

Кроз разговор са испитаницима у фокус групама кандидат је настојао да одговори на истраживачка питања: Како се у новом животном стилу тумачи

постојање слободног времена и схватање младих о њему? Да ли човек, конкретније млади, контролишу виртуелни свет или он контролише њих? Да ли млади грађу за конструкцију симболичке реалности стичу из својих „гацета“? Из ког разлога „дигиталне генерације“, које у постмодерни чине посебну поткултуру, прибегавају социјалним интеракцијама путем „онлајн“ друштвених мрежа? На који начин нове информационо-комуникационе технологије утичу на слободно време младих? Да ли су и које карактеристике информационо-комуникационих технологија привукле млађе кориснике и увећале свој удео у њиховом слободном времену? Такође, настојао је да установи да ли данашње младе генерације временски интервал изван времена за рад (слободно време) користе на вишедимензионалан начин. Под овим подразумева да истовремено проводе време на Фејсбуку на коме надограђују свој симболски систем, развијају емпатију, уче, усавршавају се, сазнају информације, врше селекцију (пријатеља, знања, емоција и сл.), креативно се изражавају... Или је тај процес, условно речено, једнодимензионалан (само бесциљно проводе време на интернету или им кориштење интернета помаже у усавршавању, развоју емпатије итд.). Кандидат се пита да ли ове технологије утичу на слободно време младих на тај начин да они у исто време „убијају досаду“ али и надограђују своје знање, емоције и сл. Иако није спорно да класични (традиционални) медији имају едукативну функцију, чини се да синхроност и интерактивност, као одлика нових технологија, подиже ову функцију на виши ниво.

Један од циљева овог рада јесте покушај да се открије да ли се кориштење информационо-комуникационих технологија намеће као рационалан избор зато што алтернативе, према схватању младих, нису сврсисходне и не пружају адекватан одговор на оно што су преференције младих. Истраживање је било усмерено ка томе да установи да ли информационо-комуникационе технологије младима пружају оно што они очекују од њих када је реч о кориштењу у слободном времену, пре свега, шта за њих значи слободно време и како га проводе – према њиховом мишљењу сврсисходно или мање сврсисходно.

Како би на што адекватнији начин пружио одговоре о утицају информационо-комуникационих технологија на младе, кандидат је обавио квалитативно истраживање уз помоћ фокус група. Основна намена фокус група била је да провере да ли млади своје слободно време проводе користећи нове информационо-комуникационе технологије. Истраживањем су били обухваћени бањалучки средњошколци, конкретније ученици Грађевинске школе. Кандидат истиче да је Грађевинска школа била најоптималнији избор зато што постоје сличности одлика ученика са показатељима социјалне структуре омладине РС у демографском пољу. Полазна основа било је намерно узорковање, односно циљани одабир саговорника на

основу елоквентности и вољности да учествују у дискусијама. Направљена је селекција ученика на основу елоквентности и понашања. Фокус групе су чиниле или само екстровертне, односно комуникативне особе, или само интровертне, односно ћутљиве особе. Истраживање је спроведено у децембру 2016. године. Што се дискусије тиче, расправљало се о заједничким искуствима у вези са кориштењем нових информационо-комуникационих технологија; затим о томе како млади проводе слободно време, како виде нове технологије – као корисне или не, да ли им више помажу или одмажу и сл. Расправљало се и о специфичним искуствима и њиховим последицама које су испитаници доживели користећи информационе технологије, односно, „паметне телефоне“ углавном. Иначе, кандидат је у разговору у фокус групама користио метод левка – дискусију је водио од општих ка специфичним питањима.

3. Хипотезе од којих се полазило у истраживању

С обзиром на предмет и циљ дисертације, формулисане су једна основна и две изведене хипотезе.

Основна хипотеза (ОХ): Информационо-комуникационе технологије у знатној мери утичу на слободно време средњошколаца у Републици Српској који користећи те технологије не располажу са својим слободним временом него га „поклањају“ њима.

Прва изведена хипотеза (ИХ1): Средњошколци у Републици Српској који слободно време проводе конзумирајући медијске приказе лагодног живота који се чине лако доступним без потребе за усавршавањем и учењем остају „заробљени“ у својим нереалним жељама.

Друга изведена хипотеза (ИХ2): Средњошколци у Републици Српској углавном не виде информационо-комуникационе технологије као средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно време.

Испитивањем главне хипотезе установљено је да млади исказују подвојена осећања према дигиталним технологијама. Иако неретко имају негативан став, посебно према друштвеним мрежама, општа тенденција је да масовно користе исте те друштвене мреже, и то често из разлога који немају виши циљ. Млади кориштењем дигиталних технологија, конкретно друштвених мрежа, у суштини губе време, али не могу да се одупру њиховој „заводљивости“. Иако сматрају да друштвене мреже могу имати и позитивне аспекте, у смислу комуникације са удаљеним пријатељима или

рођацима, прикупљања информација које могу употребити на сврсисходнији начин и слично, испитаници су изјављивали да се дигиталне информационо-комуникационе технологије више користе за забаву, како год је перципирани, и губљење времена. Испитаници су себе и своју генерацију описали као „робове интернета“. Како их подвест, како су сами описали, тера да користе интернет и друштвене мреже, исто тако у подвести знају да су превише на интернету, што неретко код њих изазива грижу савести. Међутим, иако су свесни лоших аспеката, када нису на интернету и не користе паметне телефоне често осећају тескобу. Уочено је да млади већину свог слободног времена, али и у време формалних обавеза, проводе користећи телефоне, прегледавајући садржај на интернету и друштвеним мрежама, и то најчешће с циљем да „потроше“ време, без неког дубљег смисла. Закључено је да млади у суштини не управљају својим слободним временом него га „поклањају“ дигиталним технологијама, што представља потврду основне хипотезе.

Прва изведена хипотеза која претпоставља да средњошколци у Републици Српској који слободно време проводе конзумирајући медијске приказе лагодног живота који се чине лако доступним без потребе за усавршавањем и учењем остају „заробљени“ у својим нереалним жељама, само је делимично потврђена. Кандидат се ограђује констатацијом да се не може генерализовати да млади остају „заробљени у својим нереалним жељама“ које су произвели медијски прикази лагодног живота познатих особа. Ипак, истиче да млади своје жеље каналишу на основу приказа у медијима. Свесни су да тиме губе аутентичност, како су изјавили, ипак не могу да се одупру заводљивости друштвених мрежа наводећи да једноставно не морају бити ни свега свесни. Колико год штетно било, већина испитаника је изјавила да им је лакше и да их више привлачи да гледају садржаје на друштвеним мрежама него да уче или да се друже са вршњацима. Немају претерану потребу да се усавршавају, односно да стичу формално образовање. Уочено је да млади преферирају лако и брзо приступање информацијама, односно знању, али не знања ради, него ради користи, и то најчешће краткотрајне у виду позитивне оцене у школи. На тај начин се не усавршавају, не стичу знање него само испуњавају задатке и краткотрајно решавају проблеме. Кандидат истиче да се не може тврдити да је површноост младих у потпуности проузрокована приказима лагодног живота познатих, али свакако утиче на њих у смислу да желе чим пре да испуне наметнуте обавезе и да се потом посвете прегледавању садржаја на друштвеним мрежама. Иако нису изјавили да није потребно да уче, може се уочити да млади у извесној мери немају претерану потребу за усавршавањем и учењем, остајући „заробљени“ у својим жељама.

Друга изведена хипотеза, која полази од претпоставке да средњошколци у Републици Српској углавном не виде информационо-комуникационе технологије као

средство да дођу до неког другог циља, него као начин да се „потроши“ слободно време, тестирна је уз помоћ изјава испитаника о кориштењу друштвених мрежа. Оно је окарактерисано као кориштење из досаде, разбибриге, губљења времена, због лености, премошћавања времена, одвлачења пажње, дангубљења, блејања у екран и слично. Већина испитаника је изјавила да интернет, друштвене мреже пре свега, користе кад им је досадно. Млади користе телефоне и посећују друштвене мреже не само кад имају слободног времена, него и када су школи, односно када имају формалне обавезе. Иако покушавају да се „реше“ досаде, кориштењем телефона и друштвених мрежа млади у суштини губе време, како су сами изјавили. За њих је кориштење дигиталних технологија, друштвених мрежа пре свега, само себи циљ. С тим у вези, изводи се закључак да је трећа изведена хипотеза потврђена.

Кратак опис садржаја дисертације

Структура дисертације

1. Уводна разматрања
2. Дигиталне информационо-комуникационе технологије
  - 2.1. Дигитална природа и дигитална култура нових медија
  - 2.2. Умреженост и друштвеност у дигиталном добу
  - 2.3. Функције и карактеристике информационо-комуникационог система
  - 2.4. Утицај дигиталних технологија на друштвене промене
  - 2.5. Парадоксални закони дигиталног привида
3. Слободно време
  - 3.1. Слободно време младих
4. Генерација „дигиталних урођеника“
  - 4.1. Генерацијско позиционирање „дигиталних урођеника“
  - 4.2. Историјски карактер генерације „дигиталних урођеника“
  - 4.3. „Дигитални урођеници“ као политичка генерација
  - 4.4. Хомогенизирајући ефекат генерације „дигиталних урођеника“
  - 4.5. Животни стил „дигиталних урођеника“
  - 4.6. Искусствени простор „дигиталних урођеника“
  - 4.7. „Дигитални урођеници“ као супкултурна генерација
  - 4.8. „Дигитални урођеници“ као културна генерација
  - 4.9. „Дигитални урођеници“ као медијска генерација
5. Формулација истраживачких питања
6. Предмет и циљ истраживања
7. Хипотезе
8. Опис истраживања са методолошким аспектима
9. Научни и друштвени допринос теме

10. Истраживање на узорку
    - 10.1. Резултати истраживања
    - 10.2. Интерпретација резултата истраживања
  11. Дискусија о резултатима истраживања
    - 11.1. Узроци социјалне интеракције младих на друштвеним мрежама
    - 11.2. Однос младих према ауторитету
    - 11.3. Однос младих према кориштењу нових технологија у слободно време
    - 11.4. Однос младих према „дигиталном знању“
    - 11.5. Употреба интернета у слободно време као последица различитих животних стилова
    - 11.6. Генерацијски јаз у вези са ставовима о слободном времену
    - 11.7. Ставови младих о идеалном начину за провођење слободног времена
    - 11.8. Ставови младих о сврсисходности кориштења нових технологија у слободно време
    - 11.9. Улога дигиталних технологија у конструкцији идентитета младих
    - 11.10. Кориштење дигиталних технологија као рационалан избор младих
    - 11.11. Ставови младих о зависности од дигиталних технологија
  12. Тестирање хипотеза
  13. Закључна разматрања
- Литература
Прилози

4. Опис садржаја дисертације по поглављима

У уводном поглављу кандидат представља истраживачки проблем, односно међуднос информационо-комуникационих технологија и младих у њихово слободно време. Истиче да данашње младе генерације, захваљујући обиљу информација које их свакодневно „бомбардују“ утичући на њихов сазнајно-рецептивни апарат, своје виђење света и вредности које их окружују граде на приказима које гледају на мониторима и екранима својих технолошких уређаја. Развојем информационо-комуникационих технологија млади своју пажњу фокусирају на нови вид забаве, односно упражњавања садржаја популарне културе постмодернизма. Своје слободно време посвећују техничким справама које их окружују: телевизорима, мобилним телефонима, компјутерима.

У другом поглављу под називом „Дигиталне информационо-комуникационе технологије“ описују се природа и дигитална култура нових медија, затим феномен умрежености и друштвености у дигиталном добу, потом функције и карактеристике информационо-комуникационог система, као и утицај дигиталних технологија на

друштвене промене, и напослетку парадоксални закони дигиталног привида. Наглашавајући да аспекти примене нових информационих технологија, било позитивни или негативни, покрећу, односно надограђују, незавршену дискусију о сврсисходности употребе технологије која окружује човека, кандидат истиче да је свакодневни живот, испуњен применом дигиталних технологија, доживео драстичне промене.

У наставку, пишући о односу између дигиталне природе и дигиталне културе нових медија, позива се на Чарлија Гира (Gir, 2011), кандидат наводи да људи у данашњем развијеном свету живе у друштву презасићеном дигиталном технологијом. Узевши у обзир да смо окружени дигиталном технологијом која је све више свеприсутна, изгледа нам као природна појава, нешто што је сасвим нормално. Штавише, нису ретки ставови (de Vries, 2009) који истичу да мобилни комуникацијски уређаји представљају доказ претпостављене природне прогресије у потрази за савршеном комуникацијом. Уколико схватимо да је однос друштвених и културних сила, на којима је изграђено данашње технолошко окружење, културно условљено, како наводи Гир (Gir, 2011), и да није ни природно ни неизбежно, бићемо у могућности да критички перципирамо окружење у коме егзистирамо.

Што се умрежености и друштвености у дигиталном добу тиче, кандидат се позива на Петровића (Petrović, 2013) који истиче да доступност људи једних другима никада није била већа, док, с друге стране, међу људима никада није био присутнији страх од све веће друштвене изолованости. Природа међуљудских односа значајно се изменила измештајући се из непосредованог у посредовани модел друштвености, у чему су савремене информационо-комуникационе технологије имале велику улогу као нераздвојни пратилац и додатни стимуланс овог процеса. Наводи се да настаје нови тип друштвених односа који су све више центрирани на појединца, због чега долази до све индивидуализованијих форми друштвеног живота. Један од конститутивних елемената модерног доба је доминација и умножавање индиректних друштвених веза. Након дискусије о односу између заједнице и друштва у дигиталном окружењу наглашава да је најбоље говорити о персоналним мрежама које нису исто што и заједнице, према Петровићу (Petrović, 2013), али их не треба посматрати ни као антипод заједници.

У расправи о функцијама и карактеристикама информационо-комуникационог система кандидат наводи како позитивне тако и негативне функције и карактеристике нових информационих технологија. Позивајући се на Хермана и Мекчеснија (Herman, Mekčesni, 2004) наводи да су дигиталне комуникације постале супербрза трака за проток информација што је појединцима по први пут омогућило тренутни глобални приступ свим врстама података. Под утицајем тих промена,

конкретно визуелних могућности нових технологија, све више постајемо визуелно друштво. Примена нових информационих технологија је интензивирала пробирљивост публике масовних медија. Позивајући се на Харолда Ласвела (Harold Lasswell), кандидат наводи три основне друштвене функције информационо-комуникационог система: надзор над околином, повезивање делова друштва и усмеравање њихове реакције на окружење и преношење културне баштине са генерације на генерацију. Пол Лазарсфелд (Paul Lazarsfeld) и Роберт Мертон (Robert Merton) указују на могућност појаве дисфункција информационо-комуникационог система, истичући две функције (додела и потврђивање статуса и потврђивање и наметање друштвених норми) и једну дисфункцију (наркотизирајућа дисфункција). Радојковић и Стојковић (Radojković, Stojković, 2004) наводе изведене функције информационо-комуникационог система: сазнавање и учење, разонода и опуштање, функција укључивања у друштво, осамљивање и подизање препрека и стицање и развој персоналног идентитета. Што се карактеристика нових технологија тиче, кандидат наводи позитивне функције међу којима се издвајају вишеструко приступање уређајима, мобилност, динамичност нових технологија, персонализованост, конектованост, и интерактивност нових технологија. Негативне карактеристике су између осталих несигурност, неприступачност одређених сајтова и садржаја на њима за специфичне групације, преоптерећеност информацијама, упитан квалитет, претерано кориштење и тривијалност садржаја на интернету.

Када је реч о утицајима дигиталних технологија на друштвене промене, позивајући се на Рејнија и Велмана (Rainie, Wellman, 2012), кандидат наводи да се обим информација шири. С тим у вези, пораст брзине протока информација доводи до настанка „паметне гомиле“, својеврсног облика друштвене организације са сопственом структуром која се постиже кроз понашање које настаје посредством технологије. Даље, места интеракције људи и информација се умножавају са растом доступности информација, мењање времена и простора је учестало док је мултитаскинг (обављање више послова одједном) постао начин живота. Опрез у вези са информацијским променама тече у два правца: смањује се због живота у окружењу сталне делимичне пажње и појачава се због урањања корисника у информацијске токове који их интересују. Поред тога, разноврсност информација је интензивирала међуљудске контакте. Такође, развојем информатичког друштва и ширењем информација долази до мрежног организовања друштва. Интезитет и карактер информацијских односа се мења, границе постављене између куће и посла, рада и игре, образовања и забаве, јавног и приватног, све више се губе. Лични идентитет је све порознији док се норме приватности мењају.

Напоследку, у поглављу о дигиталним информационо-комуникационим технологијама кандидат расправља и о парадоксалним законима дигиталног привида. Позивајући се на Фишера (Fischer, 2006) истиче да је назадовање људске психе пропорционално напретку технолошке моћи. Такође, дигиталне технологије се развијају брже од људских идеја. Наводе се и Фишера размишљања да је људска интелигенција склона самообезвредивању и одрицању од сопствених могућности у корист тобожње супериорније интелигенције – вештачке интелигенције дигиталног царства. Сајбер свет у све већој мери рефлектује лингвистичке и културне разноликости, чак доприноси њиховом развоју. Дигитална технологија, на први поглед инструмент глобалне интеграције, у суштини ствара социјалне фрактуре и технолошки апартхејд који раздвајају информационо богате од информационо сиромашних. Због своје виртуелне природе, дигитално царство потиче трансгресију као и деструкцију принципа стварности и уздизање принципа уживања, потиче транзицију у акцију, деликвенцију и криминал у стварном свету.

У трећем поглављу кандидат расправља о феномену слободног времена. У фокус ставља парадокс у вези са овим феноменом. Наиме, изгледа као да је човек довео себе у апсурдно стање – од индустријске машине је изборио више времена за себе, а информационој машини је поклатио све своје време. Тек након мукотрпних борби у 19. и 20. веку човек се изборио за формулу „3x8“ – осам сати рада, осам сати одмора (слободног времена), осам сати сна. Међутим, како је 20. век прилазио крају, освитом новог миленијума, на хоризонту се појављује нова „опасност“. Овог пута, човеку нису претили безобзирни индустријалци (бар не експлицитно), опасност је долазила из света који је сам створио. У вези са кориштењем дигиталних технологија у слободно време истиче се да се неретко дешава да машина да погрешне одговоре или да једноставно заћути, што нарушава аспект унутрашњег мира, знајући да се корисници интернета, млади посебно, често суочавају са проблемом анксиозности услед дисконектованости и немогућности приступа мрежи. Како све више слободног времена проводе за дисплејима и мониторима својих технолошких справица, погрешни одговори машине, изостанак одговора, дисконектованост и немогућност приступа мрежи, младима стварају нелагоду и неретко доводе до протраћеног слободног времена. У наставку, с циљем поређења начина провођења слободног времена, кандидат наводи резултате истраживања из БиХ, земаља окружења и света која говоре о томе како млади проводе своје слободно време.

У четвртном поглављу кандидат нуди теоријски осврт на феномен генерације „дигиталних урођеника“ и представља резултате истраживања која се тичу односа младих према политици, ауторитету, технологијама и сл. У девет потпоглавља расправља о генерацијском позиционирању „дигиталних урођеника“, историјском

карактеру те генерације, о „дигиталним урођеницима“ као политичкој генерацији, о хомогенизирајућим ефектима на стил живота, о искуственом простору „дигиталних урођеника“ као супкултурној генерацији, о њима као културној и медијској генерацији.

У расправи о генерацији наводи се да су особе које припадају генерацији „digital natives“, односно генерацији „дигиталних урођеника“, рођене кад су дигиталне технологије већ постојале – у периоду од друге половине 1990-их па до краја прве деценије 21. века. Били су прва генерација која је рођена у ери масовне интернет комуникације. Овој генерацији су компјутери, интернет и мобилни телефони дати рођењем и они су уз њих одрастали не знајући за другачији свет, свет у коме нису постојале технолошке справе, софтвери, компјутерске игрице и слично. „Дигитални урођеници“ примају и апсорбују информације веома брзо, обављају више послова одједном, ако морају, радије читају електронске књиге него „стварне“, преферирају визуелне ефекте и графику више него текст, најбоље функционишу када су „умрежени“, уместо „озбиљног“ учења више воле мисаоне игрице.

У наставку кандидат доводи у сумњу универзални карактер генерације „дигиталних урођеника“ питајући се да ли млади широм света, који биолошки припадају генерацији „дигиталних урођеника“, деле исто виђење животне перспективе. Сама чињеница да су рођени у ери дигиталне технологије, уколико у обзир узмемо само биолошки аспект, како наводи, не сврстава их директно у припаднике те генерације. Широм Африке, на пример, живе многобројни млади који биолошки припадају овој генерацији али политички, културолошки и искуствено не. У ери дигиталних технологија и виртуелне умрежености колективно проживљено генерацијско време добија нову димензију. Док су претходне генерације мање-више морале непосредно учествовати и проживљавати догађаје, нове, „виртуелне генерације“ не морају ни да изађу из свог дома да би партиципирали у колективном проживљавању времена. Њихова искуства су у значајној мери виртуелна искуства која диеле путем виртуелних друштвених мрежа.

Специфична карактеристика генерације „дигиталних урођеника“, за разлику од већине претходних генерација, јесте та што их њихов „стожерни догађај“, интернет, није задесио, него им је дат рођењем. Ипак, „дигитални урођеници“ се не посматрају као покретачи друштвених промена него као мање или више пасивне категорије које обликује време, како истиче Куљић (Куљић, 2009). Другим речима, не утичу генерације на друштвене промене, него околности утичу на њих, и то на начин да су носиоци нових форми индивидуализма. Позивајући се на Куљићеву тврдњу да кумулативно сазревање нових генерација тече у облику спорог помицања стила живота и дугог одабира престижних вредности можемо уочити да код данашње „брзе

дигиталне генерације“ сазревање не тече споро, него рапидно прати, али и формира нове стилове живота. Наравно, уколико претпоставимо да им хиперактивни, нелинеарни, децентрализовани и свеprisутни карактер интернета уопште дозвољава да се позиционирају и одаберу животне вредности.

Узевши у обзир да су друштвене промене на које утиче интернет исувише брзе, долази до преклапања генерацијских јединстава што представља отежавајући фактор за формирање друштвено релевантне генерације, сврставајући „дигиталне урођенике“ у политички нерелевантне генерације. Млађе генерације својим деловањем не креирају друштвене промене, него су обликоване околностима и препознатљиве само на симболичком нивоу. Нису утицали на друштвене промене проузроковане настанком интернета него су се уклопили у „виртуелне околности“ које су обликовале њихов генерацијски положај. Узевши у обзир да „дигитални урођеници“ не припадају ширем роду историјске генерације зато што нису одређени трауматским искуством, као ни визијама друштвене промене, не можемо их посматрати као политичку генерацију, него само као супкултурну јер су од осталих генерација разграничени нарочитим, али ипак пролазним симболичким ритуалима или стиливима живота. Можемо их евентуално сврстати у извештан вид потрошачких генерација зато што са свим својим особеностима, одговарају пролазности и краткотрајности те супкултуре. Уколико томе додамо и аспекте који су обележили распад Југославије, ратове за југословенско наслеђе, економску и свеопшту егзистенцијалну кризу, урушавање старог система вредности без успоставе новог и сличне карактеристике специфичне за транзициона и посттранзициона друштва, кандидат истиче да не можемо а да не приметимо да су данашње младе генерације у наслеђе добиле велико бреме – с једне стране, рапидни свет интернета, а с друге, наслеђено искуство анксиозности, безидејности и разочараности својих родитеља.

Наводећи пример „панкера“ и „шездесетосмаша“, кандидат примећује један занимљив феномен. Истиче да не постоји генерација коју потрошачка култура није „завела“ и искористила њен бунт, као што је случај са наведеним генерацијама, али и „дигиталним урођеницима“. Међутим, за разлику од „панкера“ чији је бунт „брендиран“ ретроактивно, са извесном временском дистанцом, као и бунт „шездесетосмаша“, „отпор“ данашње младе генерације се ствара „у ходу“, односно у тренутку када се испољи, ако је уопште и реч о бунту. Онда долази до једне парадоксалне ситуације – „дигитални урођеници“ се буне против „брендираног бунта“ који су сами испољили.

Кандидат истиче да је тешко раздвојити политичке вредности „дигиталних урођеника“, уколико уопште постоје, од културних и социјалних, пре свега зато што су све те вредности прожете утицајем интернета које их „збијају“ у један

карактеристичан, у извесном смислу флуидан образац, који представља основ за генерацијски самоопис „дигиталних урођеника“. У епохи хегемоног либерализма, Делезовом (Deleuze, 1995) друштву контроле, у коме нема друштвених промена већ се све „врти у круг“, „дигитални урођеници“ своје генерацијско самовиђење „извлаче“ из супкултурне усмерености, која није очигледна као код историјски релевантнијих генерација, како истиче кандидат, али им омогућава да заобиђу, бар номинално, контролу старијих и генерацијски се позиционирају у односу на њих и слично, могу послужити за генерацијски самоопис.

Напоследку, расправљајући о феномену генерације „дигиталних урођеника“ кандидат се осврнуо и на аспект медијских генерација. Окрећући се интернету и виртуелним социјалним мрежама, односно новим медијима, заобилазећи класичне медије, „дигитални урођеници“ долазе у позицију која им омогућује предност у креирању, селекцији и прихватању информација. Више не зависе од старијих, власника класичних медија и уредника, бар не експлицитно. Сами креирају садржај на друштвеним мрежама, сами бирају који садржај ће користити.

Кандидат у наставку рада представља дизајн истраживања са избором метода. Истиче да је при формирању фокус група следио два критеријума: условну репрезентативност учесника и намерно узорковање. Што се првог критеријума тиче, истраживањем су били обухваћени бањалучки средњошколци због тога што је Бања Лука је највећи урбани центар у Републици Српској. Ученици који похађају средње школе у Бањалуци долазе и из других мањих градова, с тим у вези, у бањалучким средњим школама се могу пронаћи ученици и из већих урбаних места, и из мањих, као и из руралног подручја. Кандидат истиче да је на тај начин настојао да дође до репрезентативнијег узорка што се социо-демографског критеријума тиче. Узорак је још уже одредио одредивши се за Грађевинску школу зато што представља најоптималнији избор што се сличности са показатељима социјалне структуре на социо-демографском пољу тиче. Што се другог критеријума тиче, намерног узорковања, направио је селекцију ученика на основу елоквентности и понашања. Фокус групе су чиниле или само екстровертне, односно комуникативне особе, или само интровертне, односно ћутљиве особе. Сматра да је на тај начин дошао до релевантнијих одговора, без притисака или утицаја групе.

У поглављу „Истраживање на узорку“ кандидат представља резултате истраживања и објашњава начин на који је интерпретирао резултате истраживања. Након обављених разговора у фокус групама и похрањивања снимака у архиву, разговори су транскрибовани. Што се начина транскрипције тиче, кандидат се одлучио за дословну транскрипцију одредивши се за комбинацију различитих метода. Након транскрипције, анализа података је почела кодирањем исказа

испитаника. Кандидат је затим кодиране исказе сврстао у кластере и подвео под теме вишег реда које је именовано у складу са категоријама значења кодова. Након тога је креирао табеларне приказе тема и кодираних исказа. Напоследку, креирао је још један табеларни приказ у коме је упаривао хипотезе и истраживачка питања са добијеним исказима. Након анализе је приступио дискусији о добијеним подацима. Дискусији је приступио двојако. Прво је расправљао о истраживачким питањима доводећи их у везу са кодираним изјавама учесника истраживања. Након тога је конструисао теме које су издвојене на основу кодираних изјава. Тестирање хипотеза извео је тако што их је доводио у везу са подацима добијеним у истраживању. Читању података је приступио тројако: реалистички, феноменолошки и социјално-конструктивистички. Тумачио их је на реалистичким основама, позивајући се на теорију и интерпретацију аутора, без обзира на перцепцију испитаника настојећи да уочи стварно стање предмета истраживања. Потом, податке је тумачио на феноменолошки начин пружајући могућност самим испитаницима да дају значење онога што су рекли и представе феномен у фокусу онако како га они виде. Напоследку, приликом дискусије је обратио пажњу и на то како су учесници истраживања кроз језик конструисали реалност унутар друштвеног контекста.

У поглављу „Дискусија о резултатима истраживања“ кандидат доводи у везу резултате истраживања са већ постојећим теоријским налазима. Расправља о узроцима социјалне интеракције младих на друштвеним мрежама, затим о односу младих према ауторитету, односу младих према кориштењу нових технологија у слободно време, односу младих према „дигиталном знању“, употреби интернета у слободно време као последици различитих животних стилова, генерацијском јазу у вези са ставовима о слободном времену, ставовима младих о идеалном начину за провођење слободног времена, ставовима младих о сврсисходности кориштења нових технологија у слободно време, улози дигиталних технологија у конструкцији идентитета младих, кориштењу дигиталних технологија као рационаланом избору младих и ставовима младих о зависности од дигиталних технологија.

Што се односа младих према ауторитету тиче, наводи се да млади и њихови родитељи немају исту перцепцију о кориштењу телефона, односно о међусобним контактима – за једне телефони представљају одличан вид сталног надзора над децом, за друге исти оптерећује међусобне односе који су у суштини, према мишљењу младих, површни и не доприносе бољем разумевању од стране родитеља. Што се односа са родитељима на друштвеним мрежама тиче, кандидат примећује да млади настоје да избегну било који вид интеракције са родитељима наводећи један парадокс. Наиме, они се жале да немају разумевања од стране родитеља и да им је комуникација са њима лоша или је уопште нема. С друге стране, настоје да избегну

контакт са њима на друштвеним мрежама. Дигиталне технологије, медији уопште, у извесној мери отежавају њихову међусобну комуникацију. Када њих нема деца и родитељи остварују добре односе. Млади „бегом од стварног живота“ у друштвене мреже стварају колективни идентитет који је алтернативан и опозициони њиховим родитељима и то најчешће због неразумевања од стране родитеља услед недостатка стрпљења проузрокованог бригаама.

У вези са отуђењем због кориштења информационо-комуникационих технологија тиче, кандидат наводи један занимљив феномен. Наиме, употреба интернета, друштвених мрежа пре свега, у контексту повезивања, обрнуто је пропорционална просторној удаљености. Што је удаљеност већа друштвене мреже и програми за инстант комуникацију више се користе за повезивање, док у случају просторне близине проузрокују отуђење. Подстакнути медијским приказима и интерпретацијама идеалног, млади стварају слику да је лепота резервисана само за друштвено пожељне, лепе и савршене. Млади такође имају проблема са самоконтролом, посебно јер истичу да неретко нису у могућности да адекватно распореде своје слободно време. С тим у вези, кандидат закључује да је лакше променити околности и могућности младих него њихову свест. Млади који прекомерно користе телефон временом препознају да су опседнути њиме али не могу да се одупру његовој заводљивости и зато исказују негативан став, док с друге стране, млади који умерено користе телефоне и адекватније распореде своје слободно време, не виде ништа лоше у томе што с времена на време прођу кроз садржаје на друштвеним мрежама.

У вези са феноменом дигиталног знања, кандидат наводи да данашњи млади доколицу углавном не користе за стицање знања него је „троше“ на тривијалне и ефемерне информације од којих немају никакве користи. Нове технологије им скраћују време за учење, стварају вишак слободног времена, помоћу њих брже обављају своје задатке, али доста одмажу зато што им не пружају знање, него привид знања. Учење на овај начин не доприноси мотивацији младих. Они знају да нешто могу сазнати веома брзо тако да немају мотива да се труде да то и науче. Што се очекивања младих тиче, конкретније да ли им информационо-комуникационе технологије пружају оно што они очекују у слободном времену, кандидат истиче да млади немају претерана очекивања. Наводи да им је главна преокупација да им уз друштвене мреже и дописивање на телефонима време брже прође.

У вези са питањем да ли слободно време које млади проводе користећи информационо-комуникационе технологије служи да покушају да премосте јаз између жеља (култура хедонизма) и могућности, или је превазилажење тог јаза само привид, кандидат запажа да млади у већини случајева настоје да одговоре на захтеве

које је наметнуло друштво. Другим речима, препознаје конформизам у њиховом понашању. С тим у вези, парафразирајући Радока (Radok, 2015), кандидат истиче да млади пропадају кроз својеврсни процеп између жеље да их родитељи, наставници, друштво виде као индивидуе, јединствене појединце, и настојања да избегну изопштавање од стране вршњака зато што би се понашали другачије од осталих.

У вези са кориштењем дигиталних технологија у слободно време, код младих присутан ефекат преливања – дигиталне технологије користе из досаде и у номинално радно време и у слободно време истим интензитетом. Међутим, ова теза важи само за време школске године, по речима учесника фокус група, јер они дигиталне технологије интензивно користе само док траје школска година, док их на распусту, када немају формалних обавеза, користе у мањем интензитету, што одговара ефекту компензације.

Напослетку, што се ставова младих о идеалном начину за провођење слободног времена тиче, наводи се да у идеалним условима млади настоје да што адекватније проведу своје слободно време, али због досаде, лењости и својеврсне зависности почињу да користе дигиталне технологије и на начин да узалудно троше своје слободно време. Иако су изјавили да су им за адекватније и угодније провођење слободног времена потребне обавезе, вероватно како би јасно раздвојили време за рад од слободног времена, кандидат истиче да се млади на све начине труде како би смањили и скратили своје обавезе. У њиховом изостанку приступају кориштењу друштвених мрежа, и то због досаде, чиме кандидат наглашава тезу о парадоксалности генерације дигиталних урођеника –они би најрадије своје слободно време проводили са друштвом, без телефона, али, иако их нико експлицитно не омета у томе, ипак слободно време проводе на друштвеним мрежама или са телефонима.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Проучавањем утицаја информационо-комуникационих технологија на слободно време младих у Републици Српској, односно, истраживањем не само ставова него и мотива ове специфичне групе корисника, дисертација доприноси разумевању утицаја савремене технологије на слободно време младих. Њиховим исказима показује како ова генерација проводи своје слободно време, како употребљава и вреднује интернет (читај „паметне телефоне“) што све може бити од користи родитељима, школама и осталим друштвеним институцијама у циљу проналаска релативно најсврсисходнијег, или најмање лошег модела кориштења информационо-комуникационих технологија.

Научни допринос овог рада је у томе што пружа увид у проблем утицаја информационо-комуникационих технологија на слободно време младих у Републици Српској из новог угла – угла њихове личне мотивације. Резултати истраживања компатибилни су са онима прикупљеним у развијеним и транзиционим државама, без обзира на то што ова генерација у Републици Српској живи у специфичним околностима које је створио грађански рат у БИХ. Концепти, наведени у теоријском оквиру на почетку рада, су потврђени и говоре нам о незаустављивости процеса глобализације у савременом свету. У научни допринос можемо сврстати и методолошки плурализам који је аутор користио приликом читања података и интерпретације резултата истраживања. Емпиријски део рада, заснован на коришћењу методе квалитативног истраживања, потврдио је практичну употребљивост оваквог приступа. Такође, додатан научни допринос представља и избор коришћене литературе која, не само да је актуелна, него се и велики број наслова по први пут појављује на домаћој академској сцени.

6. Закључак комисије

Као што је у претходним тачкама реферата наведено, комисија је прилежно прочитала и анализирала поднету докторску дисертацију. Структуром рада, начином излагања и изошења аргумената, те радом на терену, кандидат је показао компетентност да самостално изучи изабрани предмет истраживања и да објективно тестира постављене хипотезе. Провера оригиналности текста дисертације, која показује да нема плагијаризма, такође учвршћује позитиван утисак комисије. Стога, предлажемо Наставно-научном већу Факултета политичких наука да **одобри јавну одбрану докторске дисертације** кандидата Младена Бубоњића под насловом „Информационо-комуникационе технологије и слободно вријеме средњошколаца у Републици Српској“.

КОМИСИЈА

Проф.др Далибор Петровић

Доц.др Ана Милојевић

Проф.др Мирољуб Радојковић